

Konge og kirke

Festskrift i anledning af
Michael Bregnsbos 60-års dag

Redigeret af

Rasmus Glenthøj

Jørgen Mikkelsen

Stella Borne Mikkelsen

Sebastian Olden-Jørgensen

Indhold

Tabula gratulatoria	7
<i>Rasmus Glenthøj, Jørgen Mikkelsen, Stella Borne Mikkelsen og Sebastian Olden-Jørgensen</i> Forord	11
<i>Jesper Carlsen</i> Martyrer i arenaen i det romerske Kartago	15
<i>Lars Bisgaard</i> Knud Konges helgenkult i tiden omkring 1500. Mellem religion og politik	27
<i>Ida Bull</i> Presteenker og andre enker: Gjengifte, pension eller fattigdom	47
<i>Sebastian Olden-Jørgensen</i> Christian 4.s ”ægte staldbroder” – lidt om Kirsten Munk	63
<i>Leon Jespersen</i> Københavns privilegier og de kongelige betjente	81
<i>Karsten Hermansen</i> Biskoppens bedømmelse. Bispevisitatsens funktion og forandring under enevælden	97
<i>Kurt Villads Jensen</i> En lærd mand i Odense – Thomas Broder Bircherod og Koranen	115
<i>Jørgen Mührmann-Lund</i> Præsten som politimand. Pietistpræsten Andreas Agerbechs strenge kirketugt	131
<i>Ulrik Langen</i> Nyhedsformidling mellem reportager, rygter og samtaler. <i>Kiøbenhavns Aften-Post 1772-1773</i>	145

<i>Jørgen Mikkelsen</i> ”Et nyt og herligt Beviis paa den bedste Landsfaders ømme Kiærlighed til Sit Folk”. Ansøgninger om indfødsret 1776-1785	159
<i>Lone Kølle Martinsen</i> Nordens Amazone. N.F.S. Grundtvig om Dronning Margrete 1.	177
<i>Claus Møller Jørgensen</i> Enevældig helstatspolitik 3. december 1839 til 21. marts 1848.	193
<i>Jens Rasmussen</i> J.P. Mynsters prædiken ved åbningen af Rigsforsamlingen i 1848 – set i forhold til N.F.S. Grundtvigs bededagstale	209
<i>Anne Engelst Nørgaard</i> Kongefiguren i politisk retorik, 1848-1849	225
<i>Jes Fabricius Møller</i> Var Frederik 7. katolik?	243
<i>Morten Nordhagen Ottosen</i> J.A. Gripenstedts kamp mot kongemakten i det skandinaviske alliansespørmålet ca. 1854-1864	251
<i>Knud J.V. Jespersen</i> De kongelige ordenshistoriografer 1808-1994. Et gruppebillede	267
<i>Erik Nørr</i> Markering af kongeskifte og andre begivenheder i kongehuset 1839-1912. Kirkebøn, klokkeringning, hofsorg og skolefridage	277
<i>Per Boje og Jeppe Nevers</i> Kongehuset og erhvervslivet. Nogle erfaringer fra globaliseringsbølgen 1870-1920	297
<i>Odd Arvid Storsveen</i> Kolonialtilstanden. Et utkast til bedre innsikt i Norges dansketid	311
Bibliografi over Michael Bregnsbos forfatterskab	327

J.P. Mynsters prædiken ved åbningen af Rigsforsamlingen i 1848

Set i forhold til N.F.S. Grundtvigs bededagstale

Jens Rasmussen

Faste gudstjenester ved Rigsdagens åbning går tilbage til den første samling i 1850 og er fortsat til nutiden. Disse åbningsgudstjenesters prædikener har lige frem til nyere tid været genstand for pressens bevågenhed, ikke mindst pga. disse prædikeners samfundsrelevante indhold. Derfor kan man siden 1850 også finde mange oplysninger i aviserne.

Martin Schwarz Lausten har i bogen *Politikere og prædikanter. Folketingets åbningsgudstjeneste fra begyndelsen til nutiden (1850-2013), baggrund, historie, vurdering*¹ beskæftiget sig med åbningsprædikenerne som genre og som udtryk for forholdet mellem stat og kirke. Rigsdagen var med Grundloven af 1849 ikke længere en kristen institution, men konfessionsløs og sekulær. Forsat bevarede politikerne imidlertid relationen til den statslige folkekirke. Lausten har behandlet 166 åbningsprædikener, hvoraf de 92 er trykte, mens resten spores i avisreferater, supplementet med ministeriets og bispearkivers (Sjællands og Københavns stifter) journaler og samlinger af journalsager.

Bogen er beskrivende i sin form og lægger vægt på det gennemgående træk, at åbningsgudstjenesten forstås som en almindelig luthersk gudstjeneste, som siden grundlovsstatens start har været en fast tradition.² Det er Folketinget, som siden 1929 gennem kirkeministeren har anmodet Københavns biskop om en åbningsgudstjeneste. Tidligere var det regeringens initiativ. Lausten vender sig imod forskere, som beskæftiger sig med civilreligion, dvs. en fundamental værdiorientering, bl.a. som udtryk for en særlig national selvforståelse med relation til det guddommelige, der binder folk sammen i fællesskaber i det offentlige rum. De kritiserer disse åbningsgudstjenester for at være en politisering af religion over for ikke-kristne folketingsmedlemmer.³ Men indtil nu har Folketingets præsidium fastholdt traditionen.

Traditionen med åbningsgudstjenesten fra 1850 og frem til nutiden har sine rødder tilbage til slutningen af enevælden. Der blev afholdt åbningsgudstjenester

1 København 2014.

2 Lausten 2014, s. 400.

3 Lausten 2014, s. 397-401. Brian Jacobsen og Margit Warburg: "Ceremoni: Demokratiet har Gud på sin side", *Politiken*, 2. oktober 2007. M. Warburg m.fl. (red.): *Civilreligion i Danmark. Ritualer, Myter og Steder*, Højbjerg 2013, s. 24f.

Christiansborg Slotskirke stod færdig i 1826, bygget af arkitekten C.F. Hansen. Kirkens indgang ligner indgangen til et græsk tempel med de fire søjler, men arkitekten har også hentet inspiration fra Pantheon i Rom fra år 120. Traditionen fra den sene enevældes dage tilskriver stadig, at der i denne kirke foregår kongelige familiebegivenheder som dåb, vielser og jubilæer, ligesom konger, dronninger og prinser, f.eks. dronning Ingrid og prins Henrik, har ligget castrum doloris. Christiansborg Slotskirke bruges også af grundlovsstaten ved Rigsdagens åbning og siden Folketingets åbning den første tirsdag i oktober, idet åbningen indledes med en gudstjeneste. Traditionen i Slotskirken går tilbage til J.P. Mynsters åbningsgudstjeneste for medlemmerne af Den grundlovgivende Rigsforsamling den 23. oktober 1848. Siden har Slotskirken været anvendt i årene: 1850-1883, 1927-1932, 1934-1991, 1997 og frem til i dag. Andre københavnske kirker har også været anvendt til åbningsgudstjenesten: Vor Frue kirke, Marmorkirken (Frederikskirken) og Holmens Kirke. Foto: Wikimedia Commons, Ib Rasmussen.

med prædikener før hver af De Rådgivende Stænderforsamlinger i årene 1835-48. Biskop J.P. Mynsters form for åbningsgudstjeneste og prædiken ved Roskilde Stænderforsamlings åbning i 1835 bliver normgivende for de forskellige prædikanter ved åbning af Stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg. Imellem stænderforsamlingernes åbningsprædikener og Rigsdagens første åbningsprædiken i 1850 indsniger sig J.P. Mynsters prædiken den 23. oktober 1848, holdt ved gudstjenesten i Christiansborg Slotskirke i anledning af Den Grundlovgivende Rigsforsamlings åbning. Lausten refererer ganske kort fra denne prædiken⁴, som dog skiller sig ud pga. systemskiftet i martsdagene 1848, hvor overvejelserne går på en ændring af forholdet mellem stat og kirke. Laustens referat fra Mynsters åbningsprædiken koncentrerer sig om Mynsters advarende retorik mod dem, som nedbryder tro-

4 Lausten 2014, s. 30f.

skaben mod Gud og folk: ”Skulle vi løse den christelige Kirkes skønne Baand, som hidtil forenede Konge og Folk ... som helligede Kronen paa den Salvedes Hoved, og Menighedernes Samliv ..., og knyttede det timelige Liv til det evige? Nei!”⁵

Denne åbningsprædiken vil indgående blive behandlet i denne artikel. Hovedpunkterne i denne åbningsprædiken er emner som Guds magt over den verdslige øvrighed, retfærdigheden i samfundet, fædrelandet og folket samt forholdet mellem stat og kirke. Mynster er på dette tidspunkt, hvor den gamle orden skal erstattes af en ny, centralt placeret i overvejelserne om fremtiden, og han fungerer som en vigtig rådgiver for kultusminister D.G. Monrad. Denne kirkepolitiske sammenhæng vil artiklen beskæftige sig med.

Samfundsrelevante prædikener

Michael Bregnsbo har i sin ph.d.-afhandling *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener* behandlet Stænderforsamlingernes åbningsprædikener,⁶ men det sker i en langt større sammenhæng med analyse af præsters offentlige trykte prædikener de sidste 100 år under den danske enevælde. Kildematerialet er omfattende med trykte prædikener, gengivet i en ”Bibliografi over Prædikener 1750-1848”. Der er medtaget 1431 ”biografiske enheder” bestående af udgivne enkeltprædikener og hele prædikensamlinger. Ligeledes er der i afhandlingen registreret ”Præstelevnedsløb” og en ”Liste over gennemsete Tidsskrifter”. Undersøgelsen omfatter 536 præsters trykte prædikener, og kun mellem 15,5% og 31% af prædikenerne indeholder relevante oplysninger om samfundsorden og statsmagt.⁷

Formålet er ”at undersøge danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedr. samfundsordenen og statsmagt”.⁸ Det fremgår, at der i nogle prædikener allerede et par årtier efter 1750 bliver sat fokus på folkesuveræniteten i forståelsen af den enevældige statsmagt. Den teokratiske opfattelse af kongen, som indsat i sin magt og væld af Gud, får efterhånden følgeskab af en ny naturretslig baseret statsopfattelse. Bregnsbo taler om en ny dynamisk enevælde og samfundsorden, der lever i en landsfaderlig oplyst enevælde. En særlig ”dansk vej” betones, som er uafhængig af Den franske Revolutions voldsomhed i 1789.

Bregnsbo lader sit prædikenmateriale belyse forudsætningerne for overgangen fra enevælde til repræsentativt styre i 1848, de sidste 100 år inden systemskiftet. Han henviser til Hans Jensens udviklingstanke, der indebærer en ide om ”en almen uafvendelig Udvikling, baaret af Nødvendighed og derfor ogsaa bestemmende for de Foranstaltninger, der fra Tid til anden maatte blive krævet og

5 J.P. Mynster: *Prædiken ved Aabningen af Rigsforsamlingen den 23de October 1848*, København 1848, s. 17. Samme citat har jeg selv: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009, s. 213.

6 København 1997, s. 294, 303.

7 Smst., s. 17, 29f.

8 Smst., s. 11.

gennemført”.⁹ Undersøgelsen har ikke fokus på åndshistoriske og teologiske forudsætninger for prædikenernes udsagn om samfundsorden og statsmagt, men behandler prædikenerne i en historisk samfundsrelevant sammenhæng. Mynster bruger imidlertid i sin åbningsstale fra 1848 åndshistoriske og teologiske argumenter i sammenhæng med hans samfundsforståelse. Det er min hensigt at undersøge denne sammenhæng.

På denne tid bliver der udgivet og anvendt flere prædikensamlinger. Nævnes kan de rationalistiske prædikensamlinger af L.N. Fallesen, H.G. Clausen, C.H. Visby m.fl. og de evangeliske med bl.a. biskopperne J.P. Mynsters og N. Fabers prædikensamlinger samt ikke mindst N.F.S. Grundtvigs og andre vakte præsters udgivne samlinger. De bliver en vejledning for præsters forkyndelse, og disse trykte prædikener må også have haft en samfundsrelevant påvirkning i offentligheden. Jeg vil i denne artikel sammenligne Mynsters trykte åbningsprædiken med Grundtvigs fra samme tidspunkt i oktober 1848 for at undersøge, hvorledes de – til trods for mange kirkelige og politiske uenigheder – er fælles om deres støtte til enevældens orden.¹⁰

Mynsters åbningsprædiken den 23. oktober 1848

For at illustrere den nye tid fra martsdagene 1848 med systemskifte og krig har Bregnsbo til sidst i afhandlingen brugt Georg C. Th. Franckes prædiken til 23. søndag efter trinitatis over teksten Mt. 9, 18-26, holdt i Kundby Kirke ved Holbæk, hvor Francke opholder sig pga. den slesvigske krig. Francke har indtil da været konrektor ved den lærde skole i Flensborg. I prædikenen godkender han systemskiftet, men ønsker ingen ændringer i den bestående samfundsorden. Francke gør i sin prædiken en del ud af den nye tids sociale uorden. Grunden kan bl.a. være, at husmændene skaber røre på Holbækegnen under valgkampen til Den Grundlovgivende Rigsforsamling.¹¹

Næsten det samme kan siges om biskop Mynsters åbningsprædiken. Denne prædiken er holdt næsten samtidig med Franckes, dvs. om mandagen (den 23. oktober) lige efter 18. søndag efter trinitatis. Det er den trykte prædiken, som anvendes. Mynster accepterer ligeledes det uundgåelige systemskifte og ønsker heller ikke nogen ændringer i den bestående samfundsorden, og frem for alt vil han ikke have ændret forholdet mellem stat og kirke.

Mynsters tilhørere til åbningsprædikenen er først og fremmest de deputerede, hvis samlede antal udgør 152, valgt til Rigsforsamlingen. Han hører selv til de deputerede som kongelig valgt medlem (114 folkevalgte og 38 kongevalgte).

Prædikenen tager udgangspunkt i Salmernes Bog, 127,1: ”Dersom Herren ikke bygger et Huus, da arbeide de forgieves, som bygge derpaa; dersom Herren

9 Smst., s. 288.

10 Jeg har tilsvarende sammenlignet Mynsters og Grundtvigs prædikener fra begyndelsen af 1820'erne: Jens Rasmussen, *J.P. Mynster: Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*, Odense 1999, s. 83-107.

11 Bregnsbo 1997, s. 316-319.

ikke bevarer en Stad, da vaager Vogteren forgieves".¹² Samtidig bruger Mynster søndagens tekst til 18. søndag efter trinitatis, Mt. 22, 34-46, omhandlende kærlighedens lov: "Du skal elske Herren din Gud af hele dit hjerte og din næste som dig selv". Indholdet i prædikenen kan opstilles således:

1. Gud står over det verdslige regimente (skabelsen): *Lykke* er noget udvortes, såsom gods og gaver, glans og ære. Hvorfra kommer dette gode? Vi ser dens virkninger, men ikke dens udspring. Ormen i blomsterbedet er imidlertid forstyrrelsen, for lykken kan styrte sammen. *Velsignelsen* derimod er vigtig som indledning til et foretagende. Velsignelsens udspring kender vi. Det er en gave fra Gud Herren. I de kommende forhandlinger om samfundets anliggender, skal der bygges på Herren, for "dersom Herren ikke bygger et Huus, da arbeide Bygningsmændene forgæves". Gud står over samfundet, for Gud overlod i *skabelsen* menneskene jorden, "at de skulde dyrke og bevare den" (s. 9). Derfor skal mennesket anspænde "Sielens Kræfter", for ellers får de ikke noget af Herren. Guds magt er med skabelsen sat over menneskene i deres samfundsliv, og han giver velsignelsen, "hvor han vil". Således skal menneskene våge og bede, så de må kendes værdige til at få skænket velsignelsen af Herren. Gud taler hele tiden til menneskene for at hellige deres hjerter, hver gerning, hvert samfund.
2. Retfærdigheden (der holder sammen på menneskelivet og samfundet): Det er Guds Ords alvorlige fordring "at gjøre Ret". Det er et helligt ord, "din Fordring", der aldrig siden skabelsen vil forstumme på jorden. Dette ord udtrykker retfærdigheden, som "er grundet i Guds evige Væsen". Retfærdighedens lov skriver han "i Menneskets Inderste, da han skabte det i sit Billede". Med sin "Magt grundfæstede han Jorden, med sin Retfærdighed vil han grundfæste menneskenes Samfund". Hvis mennesket således løsriver sig fra "Lov og Ret", har det også løst sig fra Guds velsignelse. I så fald bygger Gud ikke menneskenes bygninger og samfund. At gøre ret er den fordring, som gives af den enbårne Kristus, at "Alt, hvad I ville, at Menneskene skulle gjøre med Eder, det gjøre I mod dem" (Mt. 7,12). Denne fordring om retfærdighed er det vigtigste: "Ingen Velsignelse uden Retfærdighed" (s. 12-14).
3. Fædrelandet og folket: Retfærdigheden holder sammen på samfundet, mens barmhjertighed ("Miskundhed") og kærlighed forbinder et folk med "varme og inderligere Baand". Vi (de deputerede) er sammen her i kærlighed til "vore Fædres Land" med dets "Sletter, Skove og Strande", hvor "Gud anviste os vor Faste Bolig". Vi forsamlede "elske det Folk, til hvilket Gud knyttede os med det første Aandedræt" i skabelsen. Guds velsignelse er over "Land og Folk", forstået som "Kierlighedens Velsignelse", givet med den enbårne Kristus. Et folk er velsignet, "naar det kan boe sammen i Fred og Enighed". Forsamlingen af deputerede er derfor bundet af *kærlighedens*

12 J.P. Mynster: *Prædiken ved Aabningen af Rigsforsamlingen den 23de October 1848*, København 1848, s. 4.

- lov og fordring* (Mt. 7,12). Dog kan det ikke være anderledes, end at "Enhver maa forfegte, hvad han erkender som Ret", men samtidig lyder den hellige formaning: "Intet af Lyst til Trætte eller forfængelig Ære" (Fil. 2,3). Vores forsamling skal ikke blot være "et Antal forskellige Mennesker, men et Samfund af dem, som redeligen arbeide til Fædrelandets og Folkets Vel". Dertil kræver Herren, at vi (de deputerede) til trods for lidenskaber skal "elske Miskundhed", dvs. barmhjertighed (s. 14-16).
4. Forholdet mellem stat og kirke: Kære medborgere, meget vil falde sammen, som længe har bestået. Skal da alt forsvinde, og skal vi af vort eget ligesom danne en ny verden på den gamles sammenfaldende ruiner? "Er der Intet som er os dyrebart, saa vi ville tage det med os fra de gamle Tider i de nye". Vi ser folkestammerne omkring os "i det vilde Oprør". Disse folk kapper "Troskabens og Kierlighedens Baand" til både mennesker og Gud. Folkestammerne omkring os vil "befries fra Navnet af christelige Folk" – "skulle vi efterfølge dem? Skulle vi løse den christelige Kirkes skønne Baand" fra staten. "Nej! Selv dette, at vi lagde Veien til hiint Raadslagningens Sted her giennem Helligdommen, betyder, at den nye Vei, der aabner sig for os, den ville vi vandre med Gud". Hvad andre folk i disse tider vil antage og forfægte, har ingen indflydelse på, "at vi ville holde fast ved Guds Lov og Christi Evangelium". Andre Riger falder fra hinanden, men vi vil "lyse frem ved Enighed og Kraft" (s. 16-18).

Indledningsvis taler Mynster om Slesvigkrigen, og han beder forsamlingen om at være stille for Gud: "Min Siel, vær stille for Gud, thi til ham er min Forventning" (Sl. 60, 6). Alvoren bliver aktualiseret, da Mynster kort tid efter udgiver sin åbningsprædiken i et lille hæfte, hvor der på titelbladet står: "Sælges til Fordeel for de betrængte Slesvigere".

Til sidst i Mynsters åbningsprædiken bliver der bedt for, at den nye ordning for "dette lidet Folk" vil bygge på "Retfærdige Skikke og Rette" (s. 18). Både i forhold til de kommende grundlovsforhandlinger og til krigens gang bedes der "om Fred i Landet" (s. 19).

Mynsters åbningsprædiken fastholder under punkt et, at Guds magt er over menneskene i samfundet, og at det stadig er op til Gud at give sin velsignelse, hvor han vil. Når Mynster tager udgangspunkt i velsignelsen, kan det bl.a. hænge sammen med Frederik 7.s forordning af 7. oktober 1848, som er udarbejdet i et samarbejde mellem Mynster og kultusminister D.G. Mynster. I forordningen opfordres præsterne til en forbøn om Herrens "Bistand og Velsignelse" i anledning af Rigsforsamlingens åbning.¹³ Mynster fastholder med udtrykket "den gamle Verden" tankegangen fra enevældens ordning, der minder om Kongeloven, § 1: "Den beste begyndelse till alting er at begynde med Gud".¹⁴ Der er med enevældens tale

13 Lausten 2014, s. 25-27.

14 Kongeloven af 1665, især § 1-2, 6 og Danske Lov af 1683, især 1-1-1 og 2-1-1.; J. Himmelstrup og J. Møller (udg.): *Danske Forfatningslove 1665-1953*, København 1958; V. Secher (udg.): *Christian*

Jakob Peter Mynster, 1775-1854, som ældre. Fra 1801 sognepræst i Spjellerup og Smerup ved Fakse. Blev i 1811 kapellan ved Vor Frue kirke, København. Ud gav flere skrifter og prædikensamlinger og søgte at overvinde rationalismen. Blev biskop i Sjællands Stift i 1834 og dermed Statskirkens absolutte førstemand. Mynster ville en rummelig kirke, som sikrede de såkaldte ukirkelige et rum. Samtidig ville han værne kirken konfessionelt, hvilket kom frem under Den grundlovgivende Rigsforsamlings forhandlinger 1848-1849, hvor han kom i mindretal på ønsket om, at den lutherske augsburgske bekendelse (1530), dvs. religionsgrundlaget i Kongeloven af 1665, indpasses i grundloven, om end vilkårene var noget anderledes med systemskiftet i 1848. Mynsters mål under grundlovsforhandlingerne var at bevare statskirkens fortrinstillig med kirkens tilknytning til stat og folk. De mynsterske synspunkter satte sig spor i udformningen af grundlovens folkekirke efter 1849. Hans stærke tilknytning til enevældens gamle orden gjorde, at han udeblev fra afstemningen af den samlede grundlov. Malet af J.V. Gertner i 1853. Efter foto: Det kongelige Bibliotek.

om en kristen luthersk stat, bundet til Den augsburgske Bekendelse (1530) og den lutherske to-regimentelære.¹⁵ Mynsters tankegang er, at denne forståelse stadig gælder, for Rigsforsamlingen er stadig bundet til at tjene og dyrke den sande Gud efter den måde, som Gud i sit hellige Ord har åbenbaret sig.

Under punkt to og tre taler Mynster om at gøre ret, dvs. en retfærdighed, som er grundet i Guds evige væsen og den enbårnes fordring om næstekærlighed (Mt. 7,12). Det handler om, at under enevælden har retfærdighedens fordring udgangspunkt i Gud. Gældende ret er præget af kirken (Kongeloven),¹⁶ og det bør fortsætte under den nye ordening. Fordringen om næstekærlighed udspringer af Mynsters inspiration fra filosofen E. Kants pligtetik, at Gud møder mennesket i samvittighedens indre stemme, som taler om fordringen: du skal behandle andre, som du selv vil behandles.¹⁷

Den nationale vækkelse i sidste del af enevældens tid slår også igennem hos Mynster. Kærligheden til næsten er ikke kun rettet mod det enkelte menneske, men mod fædrelandet og til folket, hvortil Gud har knyttet alle med det første åndedræt i skabelsen. Guds velsignelse er kærlighedens velsignelse. Velsignelsens gave er fred og enighed i fællesskabets samfund. Dette kan kun lykkes, hvis de deputeredes forsamling opfatter sig som et fællesskab, der trods forskellige opfattelser vil arbejde sammen med henblik på fædrelandets og folkets ve og vel.

Under punkt fire ønsker Mynster at fastholde enevældens bånd mellem stat og kirke. Han forkaster de vilde oprør i europæiske lande, som fornægter troskaben mod Gud, og han vil fastholde så meget som muligt af den gamle verden i den nye ordening, som nu skal komme. Denne tankegang gælder ikke mindst statens fortsatte forhold til kirken, idet den liberale debat i 1848 nu går på at give kirken selvstyre med en kirkeforfatning, akkurat som hensigten er med forsamlingens kommende arbejde om statens grundlovsforfatning.

Alt i alt viser Mynsters åbningsprædiken i oktober 1848, at hans samfundsbevarende holdning begrundes med enevældens lutherske udgangspunkt. Det er der i og for sig intet mærkeligt i, for denne tradition er fortsat lige frem til nutiden med en luthersk åbningsgudstjeneste ved Folketingets årlige åbning første tirsdag i oktober, som det er fremhævet i Martin Schwarz Laustens bog.¹⁸

Baggrund: Debatten om statens forhold til kirken i 1848

Med systemskiftet i 1848 er mange gejstlige bekymrede over de negative opløsende tendenser, som de mener, kommer til udtryk med den liberale ide om en

5. s. *Danske Lov*, København 1878; H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874*, København 1948, s. 9-13; Sebastian Olden-Jørgensen: *Kun navnet er tilbage - en biografi om Peter Griffenfeld*, København 1999, s. 98-109.

15 Leif Grane: *Confessio Augustana. Oversættelse med noter. Indførelse I den lutherske reformations hovedtanker*, København 1976, s. 50-60 (artikel 5: Om det kirkelige embede), 203-210 (artikel 28: Om den kirkelige magt).

16 Henning Matzen og Johannes Timm: *Haandbog i den danske Kirkeret*, København 1891, s. 31.

17 Rasmussen 1999, s. 112f.

18 Lausten 2014, s. 400.

fri kirkesynodeordning, som ikke mindst prof. H.N. Clausen er eksponent for.¹⁹ Mange frygter endvidere, at de vil blive uden indflydelse på Rigsforsamlingens ordning af forholdet mellem stat og kirke. Mynster bliver derfor nu betragtet som et bolværk, hvilket hans åbningstale bærer præg af. Kultusminister D.G. Monrad er imødekommende og over for Mynster, og de fleste gejstlige støttede ham.²⁰

Holdningen i gejstligheden er hovedsagelig, at religionsfriheden bliver opfattet som fri religionsudøvelse for andre trossamfund, der på det tidspunkt udgør lidt under en halv procent af hele befolkningen.²¹ Med datidens udtryk tales om: "Samvittigheds- og Cultusfrihed". Det kommer frem i gejstlighedens svar til kultusminister D.G. Monrad på baggrund af cirkulæret fra 9. maj 1848,²² som drejer sig om i lyset af systemskiftet i martsdagene 1848 at indkalde en repræsentativ kirkesynode, hvis opgave er at overveje en nyordning af kirkens forhold til staten. Gejstligheden afgiver fællessvar ikke mindst fra herredskonventerne, som for det meste udtrykker tøven og skepsis over for en ny kirkeordning. Gejstligheden har svært ved at slippe den gamle ordning, akkurat som Mynster udtrykker det i sin åbningsprædiken.²³

Monrad søger at fastholde initiativet med cirkulære af 7. oktober 1848,²⁴ hvori han henvender sig til en mindre kreds af gejstlige biskopper og provster samt professorer. Monrad foreslår i cirkulæret en kirkeforfatning af presbyterial-synodalt tilsnit. Det drejer sig om et nationalt kirkeråd, som skal holdes hvert 5. år. Tilsvarende er der tale om årlige landemoder i hvert stift, som i de år, hvor kirkerådet ikke er indkaldt (kun hvert 5 år), kan foretage selvstændige beslutninger, f.eks. ved betænkninger om kirkelige lovforslag fra regeringens side. Monrad søger at gøre sit forslag spiseligt for gejstligheden, idet han knytter til enevældens historiske institutioner ifølge Danske Lov (1683): Konventer og landemoder. Men under enevælden er det kun biskopper og provster, som deltager i landemoder, og disse skal nu ifølge forslaget udvides med præster og lægfolk. Monrad lægger mest vægt på gejstlighedens indflydelse, mens menighedsråd – som han skriver – mangler "et passende stof for deres Virksomhed".

Det nationale kirkeråd skal være rådgivende med initiativret, hvilket betyder, at rådet kan indgive andragender om lovforslag til en kommende Rigsdag. Kirkerådet kan også afgive betænkninger over regeringens forslag vedrørende kirkens

19 H.N. Clausen: *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, København 1825, s. 245-260.

20 Rasmussen 2009, s. 203f. J.P. Mynster: *Meddelelser om mit Levnet*, København 1854, s. 291f.

21 Rasmussen 2009, s. 38, 219.

22 Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og undervisningsvæsen, Akter vedr. afholdelse af en kirkeforsamling til ordning af kirkens forfatning m.v. 1848-1850 (Pk. 2601: I. cirkulære af 9. maj 1848); *Dansk Kirketidende*, III, 1847-1848, sp. 722ff; Glædemark 1948, s. 141-148, 164f.

23 Rasmussen 2009, s. 200-209. Glædemark har dog generelt udlagt konventsvarerne anderledes positivt med hensyn til gejstlighedens interesse for en kirkeforfatning (Glædemark 1948, s. 190-195). Se videre om forhandlinger i grundlovskomiteen i Jens Rasmussen: "Grundlovskomitéens indflydelse på kirke- og religionsparagrafferne i Grundloven af 1849", *Kirkehistoriske Samlinger* (2013), s. 121-65.

24 Rigsarkivet, Ministeriet for Kirke- og undervisningsvæsen, Akter (Pk. 2601: II. cirkulære af 7. oktober 1848).

og gejstlighedens forhold. Der bliver skelnet mellem almindelige kirkelige forhold og gejstlighedens forhold, dvs. mellem kirkens ydre og indre anliggender. Monrads forslag drejer sig både om de rent kirkelige sager (ritus, lære, disciplin m.m.) og de ”almindelige kirkelige” sager, dvs. de ydre sager (ægteskabsregler, kirkers brug, bygninger, økonomi m.m.).

Der er i forslaget ikke tale om at adskille stat og kirke, for kirkerådet skal alene være rådgivende over for staten i alle kirkelige sager. Med dette forslag starter en lange række af tilsvarende kirkeforfatningsforslag lige frem til det foreløbigt sidste fra 2014.²⁵

Provster fra Lolland-Falsters, Fyens og Ribe stifter er for det meste respektfuld imødekommende over for Monrads forslag. Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet er positiv, mens biskopperne er mere eller mindre negative. Mynster vælger dog forsigtighed og giver af taktiske grunde hverken tilslutning eller afvisning. Han har det mål at få så meget igennem af det gamle som overhovedet muligt, hvilket også er tankegangen i åbningsprædikenen. Mynster har formentlig skrevet på betænkningen, mens han har arbejdet på åbningsprædiken.

Indledningsvis skriver Mynster således i sin betænkning fra 30. oktober:

Ved at fremsende disse Bemærkninger maa jeg lade dem betragtede som aldeles foreløbige, da det nok kan indtræffe, at jeg selv kan ønske dem i flere Henseender modificerede efter de Ytringer, som maatte fremkomme ved Synoden, ligesom Noget vil kunne beroe paa den Stemning, som med Hensyn hertil maatte vise sig i Geistligheden og Folket.

Hans videre stillingtagen vil således være afhængig af stemningen med hensyn til ”Geistligheden og Folket”. Alt, hvad han udtaler i denne betænkning, skal tages med forbehold. I Kultusministeriets ekstrakt om cirkulærets kirkeforfatningsforslag forstår man ikke rigtig Mynsters afventende holdning, for man tolker hans betænkning med følgende ord: ”Enig” (underforstået: Med Monrads forslag).

I betænkningen skriver Mynster afdæmpet og med forbehold over for synoden, dvs. det nationale kirkeråd og landemoderne. Udgangspunktet i betænkningen er to-regimentelæren, akkurat som i åbningsprædikenen. Mynster lever fortsat i den gamle tankegang, at landet grundlovs ikke skal bygge på uenighed, men på ”et Samfund af dem, som redeligen arbeide til Fædrelandets og Folkets Vel” (jf. åbningsprædikenen). I betænkningen overfører han det til folkekirken, at den ikke kan bestå ved mange forskellige trosmeninger, men alene i kraft af at være et kirkesamfund med fælles bekendelse, og her tænker han på Den Augsburgske Bekendelse (1530), som også danner kontinuitet til reformationens og enevældens kirke.

25 Jens Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*, Odense 2011 (med oversigt over kirkeforfatningsforslag i 1800-tallet), s. 229-231; Jens Rasmussen: *Folkekirken under kongemagt og folkestyre. Struktur og liturgi*, e-bog, udg. Tidsskriftet Fønix, 2021, kap. III og V, læst 15. nov. 2021: http://foenix1976.dk/wp-content/uploads/2021/01/Struktur_og_liturgi_e-bog.pdf

Mynster står inde for, at kirkens opgave er at forkynde evangeliet, mens kirkestyret med hensyn til alle anliggender ligger i de verdslige myndigheders hænder – også på det lokale niveau. Han fastslår i betænkningen, at til opdragelse af børn og unge behøves ikke et presbyterium (menighedsråd): Her ”have Præsterne allerede paa nogle Steder Bistand af Sogneforstanderskaberne”. Det er Mynsters opfattelse, at der også lokalt sker en lignende udvikling, forstået som en pendant til forholdet stat-kirke på det øverste plan, hvor kirken bliver styret af de verdslige myndigheder. Således skal sogneforstanderskaberne med tiden overtage presbyteriernes opgaver. Her er det tankegangen fra enevældens lutherske samfundsordning, at den lokale verdslige øvrighed styrer den lokale kirke og er underlagt Gud.²⁶

Monrads forehavende med kirkeforfatningsforslaget i cirkulære af 7. oktober får ikke gejstligheden til at støtte en kirkeforfatning, og det får konsekvenser for den videre debat om kirkeforfatningssagen i 1850'erne. Mynsters samarbejde med Monrad slutter brat, fordi Monrad må gå af som kultusminister, da Martsministeriet i midten af november 1848 indgiver sin afskedsbegæring. De glider begge ud af de centrale grundlovsforhandlinger på regeringsniveau, og professor J.N. Madvig bliver herefter kultusminister i Novemberministeriet.

Grundtvigs bededagstale

I sin åbningsprædiken henviser Mynster et enkelt sted direkte til kongen. Det er helt anderledes med Grundtvigs prædiken, holdt søndagen før Mynsters åbningsprædiken den 23. oktober. Det er den trykte udgave af prædiken, som anvendes. Grundtvig vælger ved gudstjenesten den 22. oktober i Vartov Hospitalskirke at erstatte søndagsprædiken over teksten fra Mattæusevangeliet, 22, 34-46 med en ”*Bededags-Tale*”, hvor han tager udgangspunkt i ”*Hans Majestæt*, som ikke [længere] søger sin Styrke i den ham af Fædrene overantvordede Magt, men i Folkets Kiærlighed”. Kongen – underforstået hans regering – ”vil forelægge en ny Grundlov for Danmarks Rige, hvorved han regner paa den *Almægtiges* Bistand og Velsignelse”.²⁷ Baggrunden for Grundtvigs *Bededags-Tale* er Frederik 7.s forordning af 7. oktober 1848 med opfordring til landets præster om en forbøn om Herrens ”Bistand og Velsignelse” ved Rigsforsamlingens åbning og forhandlinger.²⁸

Martin Schwarz Laustens korte referat af Grundtvigs prædiken koncentrerer sig især om Grundtvigs forbøn for Danmark i den slesvigske krig. På dette tidspunkt har Danmark rømmet Slesvig, og fjenden er trængt op i Jylland. Dette påvirker Grundtvig og gør prædiken følelsesladet. Laustens referat kommer kun sporadisk ind på Grundtvigs forbøn for Rigsforsamlingens arbejde.²⁹

Claus Bjørn i *Grundtvig som politiker* er optaget af Grundtvigs politiske holdninger i årene 1848-50, bl.a. udtrykt i *Danskeren. Et Ugeblad*, og han noterer blot

26 Rasmussen 2011, s. 69-73.

27 N.F.S. Grundtvig, *Bededags-Tale for Rigsdagen i Danmark*, København 1848, s. 5f.

28 Lausten 2014, s. 26.

29 Lausten 2013, s. 27f.

Grundtvigs holdte *Bededags-Tale*, og ellers beskriver han Grundtvigs politiske arbejde for ophævelsen af våbenstilstanden og for sammen med andre at lægge pres på regeringen, så den beslutter at genoptage kampen mod Slesvig-holstenerne.³⁰

Grundtvig, der i sidste øjeblik vælges til deputerede til Rigsforsamlingen ved et omvalg i Præstøkredsen, understreger i sin *Bededags-Tale*, at hvis tilhørerne ikke ærer og elsker den konge og det fædreland som ”de har Seet”, så kan de endnu mindre ære og elske den konge og det fædreland, som ”de *ikke* har Seet”, altså Kristus og det himmelske fædreland. Lige nu i farens stund er det vigtigt at gå i forbøn for Danmark og Danskhedens frelse: ”Her staaer vi ... hvorfra vi allerbedst ... have Udsigt til Frelsen for det lille Rige, hvor Kongen søger sin Styrke i Folkets Kiærlighed” (s. 6-7). Grundtvig appellerer til at støtte kongen.

Grundtvig nævner herefter de ofre, som folket både i krig og fred frivilligt har gjort for konge og fædreland. Det viser, at folket søger sin frihed i ”Kongens Faderlighed”, sådan som det har foregået for henvend 200 år siden, da det danske folk godvilligt lægger ”den uindskrænkede Enevoldsmagt arvelig i sin Konges *Faderhaand*”. Grundtvig nævner det bredt på baggrund af Frederik 3.s hyldning som arvekonge og edsaflæggelsen i oktober 1660, sluttende med Kongeloven fra 1665. Han mener, at nu svæver det danske kongerige ”øiensynlig i yderste Fare, da den *indvortes* Fare er endnu større end den *udvortes*”, skønt alle ved, at ”Riget plages og trues af stærke og hjerteløse Fjender”. Grundtvig holder som Mynster fast i den gamle tid, og han anser den nye tid med sine grundlovsforhandlinger, som en stor ”*indvortes*” fare (s. 8).

Grundtvig udmaler herefter ”det lille Danmarks Rige i krig med det store Tydskland” og taler om Danmark som ”Hjertelighedens Hjem”. Rigets fare nødvendig gør en ”Forbøn til Ham, den Almægtige, som har baade Hjertet og Lykken i sin Haand” (s. 10f.). Denne forbøn gælder også her den sidste dag før Rigsforsamlingens første møde, hvor Rigsforsamlingen ”skal afgjøre Spørgsmaalet om Danmarks ny, ubekendte *Grundlov*, om *Folkets Forhold ... til sin Konge og til sig selv*”. Man må formode, at Grundtvig er bekymret over det ubekendte indhold i fremtidens grundlov, som han godt ved vil ændre folkets forhold til kongen. Han nævner, at tilhørerne kun ved lidt besked om ”saadanne Rigsdage ... at paa dem pleier man nuomstunder sjelden eller aldrig at agte på Hjertets Røst og Kierlighedens Aande”. Alt i Rigsforsamlingen vil gå efter ”kolde Beregninger og hjerteløs Verdensklogskab” (s. 11). Forbønnen betragter Grundtvig som nødvendig, hvis det skal gå bedre end ventet angående Rigsforsamlingens forestående forhandlinger. Han er lunken og forventer sig ikke meget. Forbønnen for Rigsforsamlingen er således knap så hjertelig som hans omtale af folkets kærlighed og opofrelse i krig.

Grundtvig tager ligesom Mynster fat i skabelsen som udgangspunkt. For begge drejer det sig om lovens kærlighedsbud som grundlag for samfundet og om fordringen at elske Gud og næsten, hvilket også er indholdet af søndagens prædikentekst, Mt. 22, 34-46. Den almægtige skaber har fra ”Begyndelsen” oplivet mennesket med sit åndepust. Gud ser på menneskehjertet, og hjertet er det eneste hos

30 Bjørn, København 2007, s. 67f.

Nicolai Frederik Severin Grundtvig, 1783-1872. Præst og digter. Fik embedet i Præstø i 1821, dernæst kapellan ved Vor Frelzers kirke, København. Udgav i 1825 Kirkens Gienmæle: I stedet for "Skriften alene" stillede Grundtvig kirken og traditionen, levendegjort i trosbekendelsen, ved dåb og nadver. Tog sin afsked i 1826 og kort efter dømt i injuriesagen, anlagt af H.N. Clausen. De følgende år udgav han mange skrifter og bøger om sit folkelige og kirkelige syn, ligesom han digtede og omarbejdede mange salmer. Fra 1839 til sin død præst ved Vartov Hospital. Var medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-1849. Helst ønskede han en "opinionsstyrede enevælde" med en folkekirke, som var en borgerlig indretning administrativt og økonomisk, og hvori der eksisterede selvstændige menigheder og trossamfund, fortrinsvis kristne. Men der var ikke flertal i Rigsforsamlingen for hans synspunkter. Under alle omstændigheder udeblev han fra afstemningen af den samlede grundlov. Litografi 1848, Em. Bærentzen; efter maleri af C.A. Jensen 1831. Foto: Det Kongelige Bibliotek, Portrætsamlingen.

mennesket, som Gud værdsætter. Fra hjertet udgår livet – både det onde og gode. Hjertets fordring er kærlighedsbuddet. For Grundtvig er hjerteligheden i Danmark i fare, og ethvert "dansk Hjerter" må sukke efter Guds "Bistand og Velsignelse", så buddet kan opfyldes (s. 12-13).

Til sidst kommer Grundtvig ind på forholdet stat og kirke. Han henviser til prædikenteksten 4. s. ef. Hellig Tre Konger, om Jesus Kristus og disciplene, som er i havsnød (Mt. 8, 23-27). Således slog det Grundtvig, at Danmarks rige må lignedes

ved et skib i havsnød, der af en ”dyb og kierlig Drift” har holdt sig til ”*Kirkeskibet*, der aandelig bærer *Herren* og hans *Disipler* over Verdenshavet”. Ham som stormen og havet må lyde vil, idet ”han frelser sit eget store Skib, frelser ogsaa det lille”. De to skibe hører sammen. Grundtvig slutter med et håb om, at den nye grundlov ”skal komme til at aande den gamle Kiærlighed”, formentlig tænker Grundtvig på folkets kærlighed til kongen, givet siden overdragelsen af magten i oktober 1660. Det vil, siger han, være ”til Folkets Bedste” (s. 13-14).

Afsluttende bemærkninger

De samfundsrelevante prædikener, som Bregnsbo har analyseret, er ikke mindst baseret på prædikener fra landdistrikter, hvor præsten fungerer som kongelig embedsmand og dermed som regeringens lokale repræsentant i lokalsamfundet med mange verdslige gøremål.³¹ Præsten er indsat som ledende i sognekommunens anliggender, dvs. skatteopkrævning, vejvæsen, fattig- og skoleforhold. Hans forestillingsverden er derfor ofte forbundet med almuens verden.³² Det præger de samfundsrelevante prædikener, hvor man kan se, hvorledes præster forholder sig til samfundsudviklingen, ofte med politiske og åndshistoriske ideer. I denne artikel har jeg specielt set på J.P. Mynsters og N.F.S. Grundtvigs samfundsrelevante prædikener i forbindelse med åbningen af Den Grundlovgivende Rigsforsamling i 1848, hvor det åndshistoriske og teologiske går hånd i hånd med det idépolitiske. Begge er fortsat tilhængere af enevælden, og det præger deres forestillingsverden i prædikenerne.

Langt hen ad vejen rammer Mynster og Grundtvig de samme samfundsrelevante emner i deres prædikener, om end vinklen er forskellig. Grundtvig er lige så skeptisk som Mynster over for Rigsdagens kommende forhandlinger, og Grundtvig siger det meget direkte. Mynster derimod taler til de deputerede om deres pligt til fred og enighed. Begge har fokus på kærligheden til fædrelandet og folket, men hvor Mynster næsten ikke nævner kongen, så omfatter den kongetro Grundtvig også denne kærlighed til Frederik 7.

De to prædikeners åndshistoriske og teologiske indhold koncentrerer sig om, at grundlaget stadig under den kommende orden bør være Guds skabelse og næstekærlighedens lov, som udtryk for retfærdighedens samfund. Begge nedtoner omtalen af Kristi åbenbaring, hvilket – for Grundtvigs vedkommende – får Martin Schwarz Lausten til at udbryde: ”Kun med temmelig god vilje kan man kalde dette en prædiken”.³³ Mynster er imidlertid godt klar over, at han står over for en broget forsamling af deputerede. Det leder tanken hen på nutidens civilreligiøse kritik og ønske om, at der i offentligt regi prædikes om Gud i generelle vendinger i forbindelse med Folketingets åbningsgudstjenester hvert år i oktober.

Mynsters udgangspunkt er den gamle verden. Tidens *Kirkeret* henviser til Den

31 Bregnsbo 1997, s. 96-98.

32 Jens Rasmussen: *Præstegården i lokalsamfundet. Dagligliv og kulturarv*, Aarhus 2021, s. 39-102.

33 Lausten 2014, s. 28.

augsburske Bekendelse (1530) og dens to-regimentelære, og det sker på grundlag af Kongeloven.³⁴ Grundtvig tænker, at folket i oktober 1660 overdrog magten til kongen og ønsker det fastholdt. Han fremhæver folkesuveræniteten og ikke ligefrem den teokratiske tankegang. Menneskerettighederne om frihed, lighed og broderskab i samfundet indgår i præstestandens diskussioner, men Grundtvig gør op med menneskerettighedernes udformning i den franske revolution.³⁵ Det svarer til Mynsters modstand.³⁶

Mynster og Grundtvig er enige i, at stat og kirke stadig skal være sammen, men derud over er der forskelle i synet på statskirken, som ikke direkte fremgår af deres prædikener. Grundtvig ønsker kun kirken som en borgerlig ramme (økonomisk-juridisk) om de enkelte frie menigheder, som godt kan have forskellig kristen tro og bekendelse. Det får indvirkning på deres unghed om Grundlovens religions- og kirkeparagraffer.³⁷ Til trods herfor fastholder de i deres prædikener den principielle skepsis rettet mod den nye samfundsorden. Det udtrykker de ved hverken at stemme ”ja” eller ”nej” til den nye færdige Grundlov. De nøjes med at udeblive fra den endelige afstemning på afstemningsdagen den 25. maj 1849.

34 J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Kirkeret*, 1838, s. 40ff., 44f., 52ff. og 2. udg. revideret af C. Th. Engelstoft, 1851, s. 51ff., 58f., 62ff.

35 Bregnsbo 1997, s. 189-196. Rasmussen 2009, s. 195-200.

36 Mynster 1854, s. 236.

37 Rasmussen 2009, s. 155-67, 216-27.